

Ивана Петровић Христулу (Атина)

**„Соларни етос“ у делима два Нобеловца:
херцеговачке приче Иве Андрића
и ПЕСМЕ Одисеја Елитиса**

Тема сунца и његових деривата у делима два Нобеловца и њиховим паралелама и разликама, већ је сама по себи природна, имајући у виду да оба писца припадају заједничкој, медитеранској култури и литератури. У првом делу текста се дотичемо почетака те идеје код Камија, после и Елитиса и Андрића. У другом делу су изложене неке сличности у начину поимања идеје Сунца у поетском, али и филозофском смислу, нарочито у Андрићевим приповеткама из Херцеговине и Елитисовим ПЕСМАМА. У закључку се укратко наводи повезаност сунца са другим, важним идејама у делима ова два велика писца и филозофа.

Крајем четрдесетих година прошлог века, Албер Ками покреће књижевни часопис који намерава да назове Емпедокле и позива грчког песника, Одисеја Елитиса, да објави чланак у, како сам каже, капиталном делу, које је имало за циљ „одбрану светлости и медитеранског чувства“. (Pourgoris 2011: 43).¹ Елитис је имао намеру да свој есеј наслови врло интригантано: „О лирици градитељских новотарија и о Соларној метафизици“ (Shergard 1983: 275). Касније ће концепт соларне метафизике попримити свој пун облик и централно место у поезији Елитисовој, прожимајући његову поетику и дајући сасвим нову перспективу његовом стваралаштву.

Елитис своју спону са Камијем налази у начину поимања Медитерана, његовог крајолика, под вечитим сунцем које греје и пече, а које заправо одређује цео један свет људских жудњи, тежњи и страхова, вечитог преплитања ероса, биоса и танатоса. Управо таквом једном миљеу припада и херцеговачки пејзаж и његови људи. У њему је Андрић открио ону посебну поетику сунца и светлости, тако особену за ово подручје, која му је вратила наду у доброту и благост људске природе, те да живот у земљи између Истока и Запада није само вечита располућеност између вековних мржњи и тамних вилајета, него богатство душевности, карактера и лепоте стваралаштва, јединствених у том делу Медитерана.

---

¹ Такође, погледати и у песмама Одисеја Елитиса. (Ελύτης 1944: 15).

Два важна принципа медитеранске културе, која, чини нам се, препознају Андрић и Елитис, јесу: осећај дубоке вере у живот и свест о коначној победи живота над пропадљивошћу и смрти. Наравно, тема изискује много темељитије и опсежније истраживање, сходно опсегу стваралаштва, али и вишеслојности и дубини смисла израженог у делима два тако велика писца и мислиоца. Стога се ова анализа скромно ограничава на мотиве сунца и његове деривате у карактеристичним, херцеговачким причама Иве Андрића са једне, и песмама о сунцу Одисеја Елитиса, са друге стране.

Важна спона и одлика *соларној епоса* јесте та дубока вера у победу свега онога доброг и светлог у људској природи. Са друге стране, но не и насупрот, налази се спознаја о самом себи, *γνώθι σαυτόν*, свест о сопственим границама и пролазности живота (Sherrard 1983: 53). Сунце својом светлом прозирношћу заправо обликује или разобличава ове принципе у човеку, неумитно га доводећи до, Камидејевим речником речено „оног најапсурднијег“, дакле крајње истинитог у његовом битисању (Самус 1979: 51). Његов битак бива потпуно разоткривен и огољен, без икакве могућности да сакрије своју сенку пуну скривених мана, немира и мрачних хтонских сила, као саставног дела сопствене природе. Како победити сам тај вековима наталожени мрак нерешених личних и националних конфликта, нерешених питања, недоречених истина или отворених лажи? То није само усуд народа Босне и Херцеговине, који је имао толико важно место у стваралаштву Иве Андрића, него и свих народа који су се нашли на месту где су каравани спајали Исток са Западом и Север са Југом. Медитеран је такво једно место, баш као што су Делфи пулак света; место вечитих сукоба и поновног рађања цивилизација. Но, ако бисмо могли издвојити ту једну компоненту, која Медитеран у исто време чини важним и тако непознатим, то би сигурно била природна стихија светлости и мотив Сунца који све прожима.

Код Андрића је управо тај мотив Сунца једини неприкосновен и неумитан, јер је пишчева једина нада била да се сво човечанство једном нађе на сунчаној страни. Веровао је, попут Његоша, да ће Луча осветлити сву материју и њену пролазност. У једном запису у *ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА*, Андрић говори о савршеној светлости, која није од овог света, а која прожима сву творевину.

[...] *свeтлoст*, сама за себе, без везе са сунцем. *Свeтлoст* као *пoст*oјање и *свeт*. *Свeтлoст*, која није *гeо свeт*а, нeтo *живoт* за себе, навире, лија и буја, брише све у сећању, и мој *сoпст*вeни лик и рођeно имe. *Осeћам* само да *кoрaчaм* с *лaким oт*пoрoм *п*рeд сoбoм, да *тaзим* све дубљe и *свeтлoст* и *т*убим се у њoј. *Оборeнe глaвe* *видим* како ми *т*рудe *пoст*ају сјајнe, *пa* *п*рoзрaчнe *п*рe нeтo *штo* се *нeпoврaтнo* *п*рeтвoрe у *ж*ивoткy *свeтлoст* без *г*рaницa. *Н*и нa *јaви* ни у *снy* није *мoгућнo* *штaквo* сaзнaњe, али у *зaнoсу* *нeсaницe* *јa* сам *нaслyтиo* да *имa* *нeт*дe *јeдaн* *живoт* сaв oд *свeтлoст*и у *кoмe* је *свeтлoст* *oснoвни* *зaкoн* и *јeдини* *oбл*ик *пoст*oјањa (Андрић 1981^a: 592).

Андрић предочава нарочиту Соларну метафизику која није од овог света, али даје наду у његов преображај. Пишчева је потреба да верује у ову димензију која је даља и виша од пропадљивости материјалног света и која ће на крају једина и остати.

Соларна метафизика, врло слична и подударна код оба Нобеловца, има двојаку улогу и правац; са једне стране, то је питање унутрашњег устројства и духовне димензије човекове и начина на који се она обликује под утицајем светлости које је у изобиљу. Егзистенцијализам и са њим Албер Ками, станове своју теорију о сопству и апсурду управо на томе (Sherrard 1983: 276) и у том смислу бисмо Андрића и Елитиса могли сврстати у философе егзистенцијализма у пуном смислу тог појма.²

Са друге стране, соларна метафизика развија посебну слику о идентитету медитеранског човека, о његовом месту у заједници и друштву и ставља га у врло специфичан контекст постојања између два супротна света и светоназора. У том смислу, уметност и стваралаштво не могу бити раздвојени од историје и њене збиље, као и од политике која је у врло тесној спрези са историјским променама, тако честим на простору Балкана и на том делу Медитерана, које је заједничко за два народа. Сасвим је природно, дакле, да се у делима Андрића и Елитиса преплићу слике и приче о обичном човеку и његовој свакодневници, са грубим сликама великих историјских догађаја и тектонских померања у Европи и свету. Управо из те борбе настаје она мудрост обичног човека и лепота скоро дивљег крајолика, пуног светлости, које опстаје и поред свих промена и таме која неретко притиска поднебље и његове људе, смештене на ветрометини историје.

У Хроници (Elytis 1997: 45) Елитис истиче своје сумње и питања гледе проблема грчког идентитета изграђеног на тој сталној борби за опстанак између Истока и Запада. Додатак томе је и већ пословично неразумевање те борбе и таквог идентитета од стране Запада, навикнутог на прагматизам

² Филип Шерард даје изврсну оцену односа надреализма према природи и човековим духовним снагама, у чему се слаже са Камијем.

„As Elytis saw it, surrealism was an attempt to overthrow the tyranny of the mentality that had produced this world, a mentality that had become increasingly enslaved to a purely materialistic and pragmatic approach to things, that regarded as real only what could be observed or experienced through the senses, and that thought that the truth about things could be discovered through the processes of rational and logical analysis. Things themselves—natural things: trees, flowers, birds, rocks, animals, stars—were regarded merely as objects, obedient to certain mechanistic laws that scientists were engaged in formulating. In this view there was no place for such outmoded concepts as the soul or the imagination. The world of the soul and the imagination was regarded as basically unreal, illusory, a figment that could not stand up to the test of empirical evidence and experiment. Surrealism, on the contrary, affirmed faith, even total faith, in man's spiritual powers“ (Sherrard 1983: 276).

и лагодност због дугих периода доброжића и мира. У таквом судару различитих перцепција историје и друштва, оне грчке и оне западне, изграђен је идентитет грчког народа, који је у многоме сличан свести и слици о сопственом идентитету народа у Босни и Херцеговини.

Зато је и Андрићева темељна преокупација била константно и муко-трпно промишљање о прошлости уз мотив вечног враћања истог. Управо у роману, ПРОКЛЕТА АВЛИЈА, он се дотиче културно-идентитетске опреке Истока и Запада и вечите борбе две цивилизације које покушавају, но не успевају да изнађу заједнички језик. У том историјском, културолошком, духовном и идентитетском сукобу и неподударању стварају се тектонски покрети, неретко са трауматичним последицама за човека и народ. Но, то је и прилика и шанса за сталну борбу и опстанак из ког се рађају, избрушене под притисцима недаћа и стално нових изазова, изврсне духовне и душевне квалитете које одликују босанског човека.

Да се вратимо егзистенциализму и Сунцу у делима Елитиса и Андрића. Послужићемо се паралелама између основних начела два писца, који су недвојбено припадали и философској струји егзистенцијализма, како бисмо нашли упориште у ставу да је Соларни етос основни принцип њиховог светоназора.

Елитис персонификује елементе у природи, преображава митске ликове којима даје обличја природњена садашњици, а своју философију станови на космологији која има божанско порекло и свој завршетак и савршество налази у лепоти Егејских хомеровских обала.

У песми СЕДМА ОДА, он каже:

Ова је овај свети-исти је овај свети | Сунаца и прашине-праје и вечерја | Ткач сазвежђа-посребљивач маховине (Елити 2011: 100–105).

Персонификација лета је младост и крепост тела које се налази у непрестаном кретању и које одређују природне стихије оличене у сликама, карактеристичним за медитерански и хеленски крајолик: шум ветра, удар мора о хриди, маслиново дрво, камен, сунце, мирисно биље, босиљак (Minucci 1991: 802–823). Но, сунце је тачка где се све те слике спајају и сама мисао о њему је путоказ у тренуцима највеће таме.

Елитис ствара збирку песама СУНЦЕ ПРВО управо у периоду највеће смутње и искушења, за време нацистичке окупације Грчке 1941–1944. године. У том смислу се и поема ТЕЛО ЛЕТА може схватити као својеврстан вид песничког отпора и револта против суровости и зла које је убијало достојанство и све оно светло и вредно у људима (Sherrard 1983: 285). Из тог разлога се мотив светлости и сунца код Елитиса ставља у метафизички и телеолошки контекст, где је његова сврха пре свега да преображава и упућује на прави пут и циљ.

У песми МАРИНА ХРИДИ, казује:

Али куд си шумарала | Целе ноћи шврдом сањаријом камена и мора? | Говорио сам ти да збрајаш у води толој све њене осветљене дане | Да се лежећи на леђима радужеш зори свих ствари | Или да ојей луташ жућим пољима | С дејелином светлости на својим трудима јунакињо јамба (Елити 2011: 100–105).

Интеракција сунца са тлом, морем и сликама камених грађевина постаје метафизичко искуство и ствара хармонични филозофски систем који граничи са обожавањем природе натопљене сунцем.

Његови стихови ту подсећају на Хераклитове фрагменте, сажети и слојевито смислени (Pourgouris 2011: 57).

Бол збој смрти ме је колико вајром зајалио, да се мој бљесак одбио од сунца. | Оно ме сада шаље у савршени оклој камена и ваздуха, | Најзад, онај за којим сам трагао, јесам (Елити 2011: 101).

У песми СВЕЛОСТ-ДРВО песник ће пронаћи одговор у мору и

[...] комадиће сћења као речи Бојова | облаци сћења као Хераклишови фрагменти (Elytis, 1974: 218).

За Елитиса је егејски крајолик својеврстан чувар традиције и духа његовог народа, а у поеми ДОСТОЈНО ЈЕСТ, ове вредности добијају свој пуни облик. Хармонија и лепота природа постају излаз из незнања које је иза себе оставило суштинско зло из времена окупације Грчке (Elytis 1974: 219).

Медитеран је место почетака, колевка филозофске мисли и трагања за смислом, које још увек има ту виталност и снагу да, на основу етоса светлости, рађа нове идеје и отвара нове видике. Андрић открива ову светлост и виталност на камену у Почитељу, у херцеговском крајолику, у ком се осећа тако безбрижно и сретно. Н, његова основна преокупација је злурадост и тешка и испреплетана судбина босанског човека, која га у свим његовим делима мучи, јер јој не може наћи лека и одговора. Његово стваралаштво је и био најбољи лек за све неодговорене историјске изазове који су и до данас оставили дубок траг у колективном несвесном у Босни и Херцеговини. Ту би се могла наћи разлика између Андрића и Елитиса у њиховом поимању светлости нарочито у односу на човека и његов битак. Наиме, Елитис у Медитерану види колевку али и коначни циљ, *τέλος*, и победу светле стране људске природе. Андрић, са друге стране, остаје метафорички речено, заробљен бригом над хтонским силама које и даље владају у свести босанског човека, без наде да буду осветљене. Пишчева нада је у соларној метафизици неког другог, бољег света у ком ће светлост бити примарна компонента. Његова Босна остаје и даље заробљена и утамничена у сопствени усуд места на ком се боре Велике силе и њихови велики интереси, уз врло ретке тренутке мира и благостања за мали народ и малог човека.

Као метафора утамничене земље, у Андрићевој приповетки СУНЦЕ средишње место добија младић затворен у тамницу, без имало наде да ће се избавити из мрачног незнања. Но, један ненадан тренутак и један трачак

светлости из тамничког окна може дати нови смисао животу и битисању и у најгорим временима:

[...] на својим нејомичним рукама је уледао сунчев румени, далеки, њосредни одблесак. То није више био велики сјајни колуш, који га је допратио кроз трагске улице до шамничких врата. Не, што што је он сада знао као сунце и звао сунцем, што је било ово невидљиво а свагдашње, немирно и дрхтаво стварање које је испуњавало и покрећало сваки делић не само његовој шела него свега око њега, и саме мртве ствари (Андрић 1981^b: 254).

Међутим, Сунце за Андрића, као и за Елитиса, није само пуки извор светлости, које греје, него и сурова сила која неумитно пржи и уништава све што јој је се предуго излаже. Елитис се обраћа *праведном Сунцу њојмљивом* (Elytis 1974: 221). које не хаје за људске судбине, неумитност промена које доноси време, него стоји само у бесконачности, и управо је ту суштина апсурда силе која надањује и оживотворава, али у исто време и уништава.

Деривати медитеранског сунца

Метафорички речено, дериват сунца је мермерни камен.

Мермер води порекло од грчког глагола *мармарон* < *мармајро*, сијати, светлети (LIDDELL & SCOTT 2007: 256). Камен је, метафорички гледано, дериват сунца, али и човекова заштита од врелине проистекле из сунчевих зрака. Гледано на овај начин, Сунце је заправо почетак и крај једног посебног микро- и макрокозма, у чијем самом центру се налази човек. Оно само по себи не би имало толико вредност, да није његових деривата, како у природи тако и у једној посебној философији духа, која се из ње рађа.

Од свих стихија природе човек се штити, градећи и стварајући. Но, као што пејзаж и светлост која се у њега уграђује, одређује и преобликује људску природу, тако се и сам човек уграђује у њу и мења је сходно својим потребама и сопственом поимању лепоте. Крајолик је, према Елитису, *проекција људског духа у материји*, а исто се може рећи за уметности и архитектуру (LE CORBUSIER 1992: 25).³ Градитељство је спој корисности и лепоте; наиме, камене беле кућице на острвима Киклада, изгледају као облаци под сунчевим зракама, присутне од вајкада ту на том месту, у потпуној хармо-

³ Погледати и запажања Пургуриса.

Elytis found in Le Corbusier a kindred spirit who understood Mediterranean aesthetics and offered ways in which they could be applied to architecture. It is not coincidental, perhaps, that the theory of Solar Metaphysics took its first form after the meeting with Camus, who was already familiar with Le Corbusier – the two men met for the first time in 1935 in Algiers at a time when Le Corbusier was deeply interested in Algeria (Pourgouris 2011: 123).

нији са природом. Оне служе као заштита, али би могле комотно послужити и као трагови уметничког стваралаштва без икакве сврсисходости.

Андрић у својој приповеци, НА КАМЕНУ, у Почитељу, говори о граду који је чудесни спој Истока и Запада, у којем је заједнички именитељ, тај светли херцеговачки камен. Он каже:

Овај камен је у зноју људској лица вађен, клесан и узиђиван у смишљене трађевине које служе људима за њихове разноврсне пошребе и одговарају њиховој жељи за лепошом, жељи која иде мимо и, често, изнад тих пошреба (Андрић 1981с: 225).

И у следећем одломку, прозно и идејно толико сличном Елитисовој поезији:

Никада нисам могао без узбуђења сјајати на људском руком обрађеном и од пошребе излизаном камену некадашњих трагова и знања. Од пош оброреној пошлој камена са бивших трађевина под сунцем које је често (Андрић 1981с: 226).

Андрић указује на дериват сунца и топлину херцеговачког камена које на крају светли и греје само по себи, чинећи дане у овом свету и на оваквом неретко суровом месту, лакшим и лепшим. И његови тамнички дани су постајали блажи угрејани под само једним трачком сунца кроз тамнички отвор. Тај додир љутог камена и жарког сунца је заправо архетип прве искре и ватре, која одржава пламен људског постојања и наде да ће Светлост ипак победити таму. До тада, утеха су камени градови који штите и оплемењују својом лепотом и постојаношћу.

Сунце заправо рађа медитеранску културу агоре, односно трга, места окупљања људи и њихових судбина, место где се рађају и преносе приче и размењују идеје, воде разговори; место почетка дијалога и филозофије, тако племените људске творевине. Камен у Почитељу и на Кикладама служи истој сврси, да сабира људе и идеје на једно место, да штити од туђина и прејаког сунца, да претвара њихову енергију и снагу сунца у стваралаштво и нову лепоту. Сунце и његова топлина, отвара затворене попут шкољки људске душе и осветљава таму. Живот у међупростору између Истока и Запада је према Андрићу, животни усуд, а мање привилигија, а начин да се тај усуд надвалада и преиначи у смисао, је у изналажењу нечег вишег чиме ће се премостити цивилизацијске и идентитетске поделе (Ивановић 2013: 671–673). Андрићу и Елитис су изнашли начин да се те разлике премосте, дериватима Сунца као што су мостови, градови, приче, филозофија, уметност и на крају Логос. Можемо слободно рећи да је реч или Логос заправо дериват Сунца, луча која као добра или лоша реч-осветљава и саживе, баш као и сунчеви зраци.

Ту је Сунце вечити покретач, снага која надахњује све и даје смисао и у најтежим, судбинским тренуцима човековим.

А као што је познато: *У њочешку беше Реч, и Реч беше у Боја, и Бој беше Реч.* (Јов. 1,1)

Извори

- Андрић 1981^a: Андрић, Иво. *Знакови њорег њуша*. Београд.
- Андрић 1981^b: Андрић, Иво. СУНЦЕ In: *Сабрана дела Иве Андрића*, књига 6. Београд. С. 97–102.
- Андрић 1981^c: Андрић, Иво. НА КАМЕНУ, у ПОЧИТЕЉУ In: *Сабрана дела Иве Андрића*. Књига 16. Београд. С. 151–156.
- Елити 2011: Елити, Одисеј. *Песме*. Превод Ксенија Марински Гађански. Београд.
- Elytis 1974: Elytis, Odysseus. *The Axion Esti*. Pittsburg.
- Elytis 1997: Elytis, Odysseus. *The Collected Poems of Odysseus Elytis*. Baltimore.
- Elytis 1995: Elytis, Odysseus. *Open Papers: Selected essays*. Washington.

Цитирана литература

- Camus 1970: Camus, Albert. *Lyrical and Critical Essays*. New York.
- Pourgouris 2011: Pourgouris, Marinos. *Mediterranean Modernism, The Poetic Metaphysics of Odysseus Elytis*. Surrey.
- Глигорић 1977: Глигорић, Велибор. Романи Иве Андрића. In: Џаџић, Петар (приредио). *Криџичари о Андрићу*. Сарајево. С. 229–239.
- Ивановић 2013: Ивановић, Радомир. „Андрићева фрагментарна проза и ауторски коментари као извор естетичких и поетичких опредељења“. In: *Λεῖψοῦς Μαῖνιςε Срџске*. Нови Сад. Књ. 492, св. 5. С. 668–689.
- Le Corbusier 1992: Le Corbusier. *Κείμενα για την Ελλάδα*, Athens.
- Sherrard 1983: Sherrard, Philip. Odysseus Elytis and the Discovery of Greece. In: *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 1, No 2. P. 275–285.
- Minucci 1991: Minucci, P.M. „Φως και σκότος στην ποίηση του Ελύτη“. In: *Η Λέξη 106*. Athens. С. 803–823.
- Liddell & Scott 2007: Liddell, H.G & Scott, R. *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*, Πελεκάνος, Αθήνα.

Ivana Petrovits Christopoulou (Athens)

Elytis and Andric's Solar Ethos

Elytis juxtaposes two ideological forces: East vs. West and North vs. South. The Balkans was always the area with the great historical changes took place. It is the where, as Ivo Andric would say, the misunderstanding in human communication is a rule, and understanding is an exception and a miracle, something to struggle for and to celebrate as a blessing if and when it occurs. Furthermore, the Balkans is the place of some of the highest achievements of the Western civilization and its birthplace. So, what can this heritage full of contrasts, learn us more and can it give us new answers to the old questions regarding the mission of our culture and civilization, in which nihilism swallows everything that stands on its way? Elytis, as well as Andric, maintained that both culture and geography are expressive of a particular ethos – they are part of an ethical locus that the language makes visible. In Andric's and Elytis's work, the sun is seen as a fundamentally ethical concept that can become the bedrock of human conscience. They both perceives the sun as the central unifying element of both the solar and poetic system. The sun becomes the symbol that illuminates consciousness in the world's night, especially in the dark periods of the mankind's history. But it is at once, similar to life, a force of rejuvenation and destruction, of consolation and absence, of construction and deconstruction.

Ivana Petrovits Christopoulou
National and Kapodistrian University of Athens
School of Philosophy
Department of Philosophy
Address: Panepistimiopolis
15784 Ilissia (5th Floor)
+30 69 492 573 34
ipetrovi@ppp.uoa.gr

